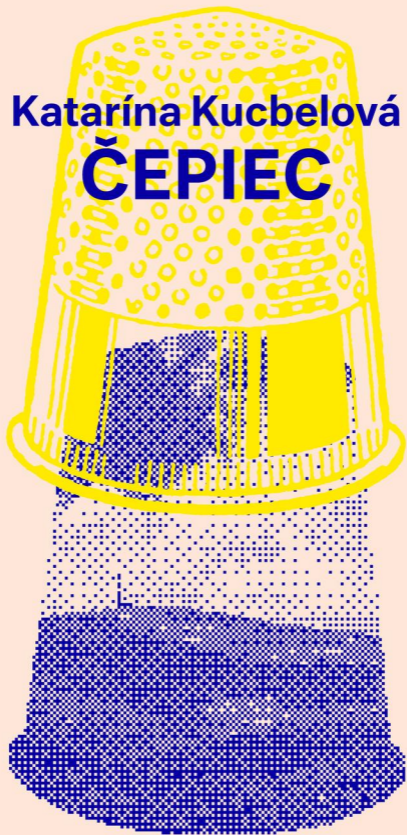

Katarína Kucbelová

ČEPIEC

Katarína Kucbelová

ČEPIEC

slovar

Tento projekt podporil z verejných zdrojov

u. fond
na podporu
umenia

Copyright © Katarína Kucbelová 2019

Slovak edition © Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o.,

Bratislava 2019

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť tejto knihy sa nesmie reprodukovať ani šíriť v nijakej forme ani nijakými prostriedkami, či už elektronickými, alebo mechanickými, vo forme fotokópií či nahrávok, respektíve prostredníctvom súčasného alebo budúceho informačného systému a podobne, bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

ISBN 978-80-556-4203-1

1.

A čo kupuješ, Božena?

Môže to znieť aj posmešne. Božena je stará Rómka. Chlieb.

Veď už máš rožky.

Božena má igelitové vrece plné rožkov a pridáva k nim ďalších štyridsať. A tiež ten chlieb. So zaostreným obranným pohľadom.

Potrebujem kúpiť niečo pre Ilku, posledná šanca v malej drevenici. Odnášam si jednu z dvoch bonboniér, usmievam sa na Boženu, páči sa mi, že sa nedala ženou v obchode vyprovokovať, začínam si spomínať na adresu. Ešte pár domov a začína sa osada, tam niekde Ilka býva. Kráčam za rómskou rodinou, dve postavy, stopa po kočíku, na čistom snehu cigareta.

Kýva mi z okna, musí to byť ona. Čakala ma. Bude to dobré. Stačil jeden telefonát. Prídem v piatok. Príďte. Čakala ma a prišla som, začala ma volať Betka, neskôr som bola Danká aj Radka.

Len o štvrtej, pripomína mi náš telefonát, musí ísť do kostola na zádušnú omšu, umrela sesternica, presne pred štyridsiatimi dňami.

Máme veľa času.

Teraz sa na seba usmievame, ako keby sme sa už poznali. Vedie ma, len v krátkych rukávoch, do domu. Je mínus desať, ráno na stanici v Poprade bolo

dvadsať. Na Šumiaci sa mínus vynecháva, keď je dvadsať pod nulou, je dvadsať a Ilka si dá na tričko sveter.

Najzápadnejšia rusínska obec, Rusíni pod Kráľovou hoľou, národným symbolom, strechou Slovenska. Ale melódia Ilkinej reči je horehronská, to poznám, aj keď moja stará mama bola z dolnej časti, severná strana Poľany, presnejšie, Veporské vrchy. Nízkotatranské obce jej boli vzdialené, mňa priťahovali, lenže tam sme nikoho nemali.

Nešlo o podtatranské dediny, ale o to, že na Osrblie, kde sa narodila, sme nemali žiadnu väzbu. Chodili sme tam málo, Gizela, moja starká, ktorá od šestnástich žila v Bystrici, Podbrezovej a vo Zvolene, zariadila, že o Osrblí sme nevedeli skoro nič. Osrblie nepúšťalo, do Osrblia sa už nedostanem, končí sa tam cesta, dolina v horách.

Ilka ma šikuje do kuchyne s pecou. Sme na Horehroní, mala som rada Gizelin slovník s poslovenčenými nemeckými slovami. Gizela ich používala častejšie ako jej muž, ten nerozprával. O chvíľu sa ukáže, že viem, čo je pigľajz.

Zvykám si na Ilkino nárečie, sama si nie je istá, či jej rozumiem. Je iné ako horehronské a z okolia Bystrice. Objaví sa v ňom aj východniarske zrobiť, namiesto e sa často používa o, napríklad v slove keď, d je potom tvrdé, občas sa vynechávajú zvrtné zámená.

Je to celé mäkké, jazyk vhodný na vítanie. Ide to.

Túto ženu budem volať Ilka.

Počujem to v tejto súvislosti prvýkrát, je to Helena. Bude Ilka. Poznám meno Ulka, Júlia, Ulky sa v našej rodine objavili dve – Ulka z Kordík a Ulka z Malachova. Táto žena sa bude volať Ilka, tak sa volá na Šumiaci Helena, zahorácka verzia je Icka, maďarsky Ilona, Ilona Országhová, Elena, ktorú tak nazval Hviezdoslav. Mikuláš je Mikloš a Šimon Siman.

Ktovie, či niekedy stretnem aj Ulku. Na Šumiaci sú totiž dve ženy, ktoré ešte vedia vyrobiť čepiec.

Na Telgárte nikto, vo Vernári boli ešte dve, ale tiež umreli.

Na začiatku rozpráva ona. Skoro žiadne otázky, skryté preklepávanie, overovanie, koho si pustila do domu. Dôveruje mi? Nemusím rozprávať, som rada. Nevysvetľujem, prečo sa chcem od nej naučiť vytvoriť čepiec. Tradičný šumiacky, presne ako má byť, hoci ešte neviem, čo to znamená. Nevedela by som povedať prečo, láka ma vedieť to, o chvíľu nebude existovať, zistiť, či sa to dá, preceňovaná zručnosť, viac neviem.

Je to vlastne prejav zúfalstva, dúfam, že to nezistí. Prijat' do života niečo cudzie. Hocičo. A dúfať, že sa niečo pohne. Uvidíme, čo. A zvedavosť, ako sa cíti žena, ktorá si zahaľuje hlavu, ako sa jej tu žije.

Nechcem tejto láskavej panej, čo nosí celý život iba kroj, vysvetľovať, že ja vlastne k folklóru nemám vzťah. Vadí mi, ako je interpretovaný, preceňovaný a prznený, zneužívaný všetkými režimami, nerozumiem, prečo máme na Slovensku namiesto

reštaurácií koliby, drevenice na všetko, pri diaľnici, medzi panelákmi, v meste aj na vidieku. Drevenice ako zastávky autobusov, bývalá škôlka prestavaná na drevenicu a pizzeriu s unifikovanými dekoráciami zo šúpolia, hoci na polovici krajiny bolo na kukuricu príliš chladno. Kaderníctvo v drevenici, drevenica ako kaviareň Venezia.

Drevenice a zruby všetkých veľkostí obsadili krajinu.

Pochopiteľne, valaškami. Drevenice pred supermarketmi, drevenice na námestiach, cestách, vo výhladoch, pod nohami, v zuboch, drevenice a črpáky.

Počúvam Ilku a nehovorím, že som vlastne ani nemala nikoho na dedine, nikdy som na dedinu nechodila, ani na prázdniny, netancovala a nespievala v žiadnom folklórnom súbore, že som proste kaviarský typ a nerozumiem, prečo folklór v tejto krajine všetkých hneď uvedie do tranzu, nedotknuteľný, dojímavý, univerzálny folklór. Ale som tu, chcem, aby mi prešiel rukami, karikatúra mi nestačí, nechcem mobil s folklórnym krytom, mikinu so strojovou výšivkou, tašku z modrotlače, nevyšívam odkazy treťiemu tisícročiu krížikovým stehom, nechcem precedený univerzálny folklór, folklór na tri kliky, instafolklór. Chcela som ísť za tie nánosy. Dotknúť sa toho, a potom uvidieť.

Našťastie nám neulieva pálenku, ale becherovku. Ilka berie veľa liekov. Stará sa o mňa, ukazuje mi fotky vnučiek, hovorí o vnukovi, tenorovi v zbore opery, dvoch synoch, oboch automechanikoch, s jedným

býva v dome, druhý žije väčšinou v Nemecku. Muž skoro pätnásť rokov mŕtvy, predtým invalid. Ilka je o desať rokov mladšia ako moja stará mama Gizela, má skoro osemdesiat.

Moja mŕtva babka by ju volala tetka.

Tak volala všetky ženy z dedín, ktoré celý život nosia kroj, lenže už vyše desať rokov nežije. Na fotkách z Osrblia, možno tesne povojnových – aspoň tie mám, má starká kockované mestské šaty, dobový účes a kabelku cez ruku. Jej mama má šatku a akýsi čierny kroj. Súrodenci Vilma a Milan už tiež mestské oblečenie. Vtedy bola Ilka ešte dieťa.

Ilka učí ľudí celé roky, najčastejšie tkať, to naučila aj svoju nevestu, ale čepce sú dnes najzbytočnejšia vec, boli povinnou prikrývkou hlavy pre vydaté ženy. A existuje ešte niekoľko žien – Šumiac je tým známy –, ktoré dodnes chodia v kroji a nevyjdú s odhalenou hlavou. Čepce sú aj svadobné a šijú sa už len tie. Občas sa niekto chce vydávať v kroji.

Kvôli čepcu možno prichádzam iba ja a čiastočne je to len zámienka, možnosť sedieť pri niekom, nechať sa učiť, nechať niekoho učiť.

Zapisovať do rúk. Nenahrávať. Netočiť.

To asi vieme obidve, bez toho, aby som u nej presedela hodiny, rozumiem jej, prečo musela aspoň desať minút po návrate z práce v obchode sadnúť za krosná, mám svoju skúsenosť.

Viem, o čo ide, keď mi po čase hovorí, že musím prísť na dlhšie, aby som s ňou mohla presedieť pri vyšívaní aj celý deň.

A televízia beží pod oknom, pri ktorom ma Ilka čakala, a kanárik Igor prekrikuje moderátora, súťaží sa, pretože v televízii sa stále súťaží a varí, súťaží vo varení a vrieska, až v prijímači prikrytom vyšívanou dečkou vypadáva signál.

Ilke som nehovorila, že som ju videla v cooking show, ktorú točil môj muž, že nie som v jej dome z mojej rodiny prvá. Je to náhoda, na ktorú som prišla až neskôr. Z televízie viem, ako sa varia šumiacke gule. Ktovie, či je Ilka v dedine hviezda, bola to krátka epizóda, kuchárovi z Prahy ukazovala, ako sa pletú zapiastky, časť mužského kroja, bola vtipná, žiadna figúrka v čepci.

Naživo sa mi zdá krehkejšia ako pred štyrmi rokmi v televízii. Múdra žena, ktorá má cit pre situácie.

Ani raz to nespomenula.

2.

Už sa teší, keď to povykladá na stôl, mám dojesť a potom. Na posteli pri stole čakajú balíky zo šatiek a látok, pripravené pre mňa. Narichtované.

Rozväzuje uzlíky a postupne vyťahuje časti čepca a ja si ich fotím, pokúšam sa zakresliť si formu a ona sa mi smeje, môj chabý nákres mi nepomôže.

Ukazuje mi celý čepiec, potom ďalšie. Rozhodujem sa, či sa mi páčia, ale toto som nečakala, dúfam, že dobre skrývam sklamanie. Ten materiál je strašný, nylonový tyl a polyesterová čipka, podklad na výšivky. Farby sú, samozrejme, pestré, niekedy až v neónových odtieňoch, žltá, ružová aj zelená. Žiadna striedmosť, to teda nie. Čipka z umeliny je pretkaná striebornou niťou a čo je horšie, nie vždy ostáva biela. Na niektorých čepcoch je použitá ružová a tyrkysová.

Ružová a tyrkysová.

Šumiacky, telgártsky a vernársky kroj sa až tak nelíšia. Rovnaké náboženstvo, rovnaké čepce, gréckokatolíci, pôvodom Rusíni. Po chvíli rozlišujem vernársku a šumiacku ružu. Vernárčanky a Telgártanky majú vyššie kontik. Od Polomky až po Brezno je úplne iný čepiec, Ilka hovorí kapka. Je objemnejší po stranách, tiež trochu vyšší, vybavuje sa mi červeno-biely z Heľpy.

Prezerám si Ilkin prepotený čepiec zvnútra.

Aby kontik držal, je vystužený lepenkou.

Vonkajšia výšivka je výrazná, veľké farebné ruže, prevažuje sýtočervená a ružová, ale sú aj žltoranžové, fialové, neviem, ako sa volá technika, veľa som toho v živote nenavyšivala, k tomu sa tiež teraz priznávať nebudem, ale nečakala som, že vnútorná časť bude tak zle prepracovaná. Očakávala som väčšiu

dokonalosť, ukazuje sa, že to na čepcoch nemusí byť, čo nie je vidno pri nosení, nemusí byť pekné zo všetkých strán. Každý, ako vedel. Nedopovie čo. Podšitie bielou bavlnou, ale to netreba dodržať, stačí biela látka.

Pokojne aj zvyšok obrusu alebo plachty.

A spevnenie. Kупuje sa to v lekárnach, Ilka často volí slová. Naškrobená gáza? Obväz? Kto čo mal. Každá, ako vedela.

Keď sa Ilka vydala, dostala od dievčat v dedine štrnásť čepcov.

Pokúšam sa nájsť povolené hranice v materiáloch aj vzoroch. Aj šumiacka ruža je na rôznych čepcoch trochu iná, vo farebnosti napríklad. Názvy tyl, nylon, polyester nepadli, tie prišli až neskôr, keď som materiály kupovala doma v Bratislave. Len čipka; nemohla by byť bavlnená? Skúšam, nylonová čipka je ako z podprsenky. Nie, nie je taká pevná. Samozrejme, že je pre mňa dôležité, čo sa používalo skôr. Toto sú materiály, ktoré sa museli začať používať v Ilkinej mladosti, v päťdesiatych, možno šesťdesiatych rokoch.

Predtým sa asi používala paličkovaná čipka. Ilka spomína Španiu Dolinu, to si pamätám veľmi dobre, zvlášťne, že nespomína Brusno, to je bližšie a čipkárska tradícia je tam ešte silnejšia. Špania Dolina je len desať kilometrov od Banskej Bystrice, banská obec. Keď som bola malá, čipkárky sedeli skoro pred každým domom, pred sebou mali vypchaté valce a rýchlo

prehadzovali paličkami na šnúrkach, vyzeralo to veľmi zložito. A ten zvuk, hypnotizujúce klepanie dreva.

Ručná práca so zvukovým sprievodom. Ešte lepšie.

Ako sa tie ženy dostali od triedenia rudy k paličkovaniu čipiek? Baníci nemali hospodárstvo, ženy museli robiť niečo iné. V krojoch sa nevyznám, myslela som si, že je to myjavské špecifikum, biele krehké čipkované nadýchané čepce bez farebnej výšivky, rovnako zástery. Na Šumiaci sa nepaličkovalo, aspoň Ilka si to napamätá. Tie farby museli byť predtým tiež iné. Žiadne ružové a tyrkysové stuhy a podklady.

Ďalšou vecou na čepci sú lesklé flitre a malé korálky. Každý vzor je obšitý koráľkovou linkou, niekedy skoro nevidno výšivku, pod kontikom visia flitre rôznych tvarov. Na niektorých čepcoch sú zavesené triasne z väčších korálok, končia sa menšími vlnenými brmbolcami v jasných farbách. Vychádzajú za ušami a imitujú obrovské farebné náušnice, to už je stereotypná predstava pôvodného oblečenia rómskej ženy.

Oringle, povedala by Gizela.

Takže, sem sme sa dopracovali za stosedemdesiat rokov zdobenia. Od zrušenia nevoľníctva. Svadobné čepce majú na zátylku prišité množstvá stúh, ktoré zakrývajú celý chrbát, aby vydatým ženám neprišlo už na svadbe ľúto, že ich vlasy už nikto cudzí neuvidí.

Ilke nehovorím, čo všetko si domýšľam. Po šumiacky pantle, s veľmi mäkkým ľ, stuha v ruštine je bant. Kde na tie ozdoby chodili? Polomčankám a Heľpiankam ich posielali z Ameriky, z Polomky a Heľpy odišlo počas krízy do Ameriky najviac ľudí z celého Horehronia. Čo si nedomyslím, to mi vysvetlí. Ozdoby na čepce posielali aj po vojne, možno to boli už aj deti vystáhovalcov.

Dnes chodia po dedinách Ukrajinky, rozložia si stánok s galantériou a predávajú, ale Ilka von často nechodí. Ani to nepotrebuje, má zásoby. Daruje mi dve ihly na korálky.

Najmenšie ihly, aké som videla.

Kúpila si ich ešte na liečení v Karlových Varoch. Predstavujem si Ilku v kroji na promenáde. V sedemdesiatych rokoch? V osemdesiatych? Jedna z ihiel má menšie ucho, ale to už Ilka nevidí, o chvíľu nebudem ani ja, aj tak sa nezmestia cez všetky drobné korálky, vtedy treba niť vytiahnuť a vtiahnuť dnu bez ihly. Je to nezaplatená práca, opakuje mi. Becherovku som odložila na okno, aby bolo na stole miesto.

Materiál, ozdoby, farby, dokonca ani nite, ktoré majú byť čo najlesklejšie, nepripomínajú nič, čo som mala zaradené pod slovenským folklórom, lan, modrotlač, paličkovaná čipka, červená výšivka, maximálne čierny zamat, okrem červenej a bielej základné farby, zelená, modrá, žltá a kožušina, vlna. Táto divokosť, lacnosť, lascivnosť, to sa vždy pripisovalo

Cigánom, čo najviac farieb, lesku a ozdôb. Ale čo ja o tom viem?

Lenže tu sa voči Rómom vymedzujú a Rómky by čepiec nenasili. Napriek všetkému predstavuje čepiec striedmosť v najkonkrétnejšej podobe, hlava vydatej ženy má byť zahalená, nesmelo byť vidieť ani chl p, Ilka si pamätá, ako jej mama strkala pod čepiec posledný vlas.

Spomalený televízny záber z osemdesiatych, rozopnutý živôtik, švih vlasov, prelínačka, a tá dečka, nezabudnúť vyhrnúť z obrazovky dečku.

3.

Chodia Rómovia do kostola? Do šumiackeho gréckokatolíckeho kostola? Chodia a Ilka sa mi snažila naznačiť, ako až sú rómske ženy odhalené, lokne voľné. Obracala očami, všetko mi ukazovala svojím jemným spôsobom. Keď bola mladá, musela byť žena jemného pôvabu, štyridsaťosem kilo, povedala mi.

Zdá sa, že spolužitie nefunguje ani v chráme Božom, Ilke sa nepáči, že sú hluční, niekedy počas omše musíte trpieť Róma, ktorý preskakuje z lavice do lavice, niekedy aj cez dva rady. A potom, na prevádzku kostola treba prispievať, čo Rómovia nerobia, konštatuje rezignovane.

Ale keď im niekto zomrie, dobreže im ku kostolu netreba dať červený koberec až z osady.

Mám, napriek tomu, že som hostkou u tejto decentnej ženy, potrebu uvoľniť si vlasy.

Hoci sa Ilka vyjadruje ťažšie, možno je to tým, že sa predou mnou snaží hovoriť čo najmenej v nárečí, alebo len preto, že bežne už rozpráva menej a slová naskakujú pomalšie, niekedy z nej vyjdú pekne naformulované vety, Rómovia v kostole jednoducho rušia, v kostole sa predsa má stíšiť, rozjímať a zahľbiť, preto tam chodíme.

To nejde, keď Cigáni preletujú cez lavice.

4.

Na prvý pohľad sa zdá, že Rómov je tu väčšina. V Telgárte určite. Videla som to od začiatku, hneď ako som nastúpila do autobusu. Všetci sedeli so mnou v zadnej časti, deliaca čiara sú stredné dvere. Dve biele ženy vpredu, ako keby som nedodržala segregáciu.

Cestou zo Šumiaca späť to už takto oddelené nebolo, akurát Rómov bolo ešte viac. Kráska so smutným manželom, otcom alebo bratom, vracajú sa do Dolnej osady v Telgárte, tej menšej, mala by tu byť ešte jedna. Rezignovaný, pohľadavý, neprítomný pohľad, hlavne sa naňho nepozrieť. Nechať sa uspať zimnou krajinou.

Keď si Rómovia kupovali lístok, šofér sa im vyhol pohľadom. *Nie som tu s vami*, presne ako to rómske dievča. V Červenej Skale nastúpili ďalšie bezzubé Rómky. Vodič autobusu im zavrel pri nastupovaní

dvere, vzápätí ich otvoril a začal kričať. Vykecávajú, nenastupujú a on kúri. Išlo o sekundy, pustil si ventil. Nech sa tu neškrtne zápalkou.

Na Kráľovej holi sa vyjasnilo, zo Šumiaca ju dobre vidno. Som tu prvýkrát. Brodského krása pri nízkych teplotách.

Beauty at low temperatures is beauty.

5.

Vyšívam do bieleho tylu, to by som nikdy nepovedala. Nejde o činnosť, ale o materiál, o látku nepríjemnú na dotyk, ktorá sa mi s ručnou prácou nikdy nespájala. Toto má byť terapia?

Skúšam si steh, ktorý sa mi zdá jednoduchý, spočiatku to aj ide, ale potom sa niť začne chlpiť, nie je to ľahké. Prečo sa chlpiť? Určite to bude tým, že Ilka jednu niť rozdelí na tri časti a niť vtiahne do ihly tak, aby sa vyšívalo akoby dvojmo.

Páčilo by sa mi, keby bol steh plnší, vyšívajú celou niťou, čepiec aj tak treba spevňovať. Takže budem radšej rozdeľovať, ale nedá mi to, šťve ma, že mi to nejde hneď, nie že by som od detstva vyšila aspoň centimeter.

Vyšívať proste neviem, viem háčkovať, štrikovať, ušiť jednoduché veci na starej dederónskej veritaske, prišit' gombík, niečo zašit' v rukách, ale to je všetko.

Nerozdeľujete tie nite aj preto, aby ste šetrili? Pýtam sa opatrne a Ilka neprotestuje, samozrejme, že

aj preto, aby sa pomalšie míňali, ale takto sa to jednoducho robí.

Nite rozdeľujeme.

Zdá sa, že o tom neuvažovala. Treba sa jednoducho naučiť vyšívať s rozdelenou niťou, tak aby sa nechlpila, chce to čas, nejde to hneď, povzbudzuje ma a prinesie pigľajz, malú žehličku na uhlíky, je ťažká. Látku si mám položiť na stôl a pigľajz na látku, aby som ju mala pevnejšie uchytenú. Ako s tým mohli žehliť?

Po návrate domov som si nakúpila materiál a drevený vyšívací kruh. Prečo ho Ilka nemá, keď toľko vyšívala? So žehličkou na stole to naozaj ide trochu lepšie, ale stále to nie je ono, tyl je navyše mäkký, natáhuje sa.

Toto potrebujem. Počítať milimetrové dierky, sústrediť sa, aby sa myšlienky nezachlpili, nastavovať ťah v ruke, vystretý chrbát, správny švih, aby stehy neboli pritiahnuté ani voľné, aby boli rovnako poukladané. Hladký priebeh, hladký výsledok.

6.

Bolo to strašné.

Touto vetou začala rozprávať o sebe.

Do domu prišla ako druhá nevesta, po nej ešte jedna, jej muž bol z troch bratov.